

NOVÉ PUBLIKACE

Johannes Preiser-Kapeller: Der Lange Sommer und die Kleine Eiszeit. Klima, Pandemien und der Wandel der Alten Welt von 500 bis 1500 n. Chr. Expansion, Interaktion, Akkulturation, Band 38. Mandelbaum, Wien 2021. 447 str.

Vídeňský byzantolog Johannes Preiser-Kapeller ve svých publikacích dlouhodobě poukazuje na možnosti interdisciplinárního studia středověku. Přestože jsou jeho primárním odborným zájmem dějiny Byzantské říše, své badatelské výstupy zpravidla prezentuje v širších souvislostech, ať již geografických, chronologických, či metodologických. Zejména aktuální témata jako dějiny klimatu¹ a *global history*² jsou autorovi velmi blízké. Právě kombinace podnětů z těchto dvou živých diskurzů již vedla autora k vydání monografie o pozdní antice (*Preiser-Kapeller 2018*) a nejnověji k vydání dvou publikací, ve kterých se autor vypořádává s globální perspektivou vlivu klimatu a pandemií na vývoj Starého světa od starověku do počátku novověku. Časový horizont jeho publikací zahrnuje přibližně pět tisíc let: první čtyři tisíce let postihuje kniha *Die erste Ernte und der Große Hunger* (*Preiser-Kapeller 2021*) a středověkým reáliím je věnován zde recenzovaný druhý svazek nazvaný *Der Lange Sommer und die Kleine Eiszeit*, v němž je výklad doveden zhruba do roku 1500.

Již v úvodu této publikace autor jasně vymezil, že jeho cílem není popisovat, jak rostla a klesala teplota vzduchu, či podávat pouhý výčet sopečných erupcí. Na místo toho Preiser-Kapeller sleduje, jakou roli hrály klimatické faktory (a s nimi spojené pandemie) na vývoj lidské společnosti, a to v komparativní perspektivě. Tím není myšleno, že by se přímo držel některé komparativní metody, nýbrž že tak činí v duchu diskurzu *global history* – autor tedy na pozadí klimatického vývoje poukazuje na konotace v politickém a společenském vývoji. Úvodní vymezení problematiky se částečně dotýká interpretačních možností proxy dat či paleogenetických nálezů i doposud ne zcela ukotvené terminologie³ a je zakončeno přehledovými grafy a tabulkami o základních klimatických faktorech.

Roku 2018 získal značný mediální ohlas článek v časopise *Science*, který na základě dat z ledovců interpretoval rok 536 za „nejhorší rok k životu“, a to kvůli značnému poklesu teploty po výbuchu sopky (*Gibbons 2018*).⁴ Nepřekvapí proto, že Preiser-Kapeller začíná první kapitulu právě rokem 536, Justinianánským morem a tzv. pozdně antickou malou dobou ledovou. Po základním přehledu byzantských reálií autor výstižně shrnuje (často značně ostré) debaty ohledně původu moru a jeho následků (včetně kulturních) – patrná je především jeho sympatie k závěrům M. Meiera (uceleně viz zejm. *Meier 2019*). Autorovi je však možné vytknout, že opomenul zásadní studie J. Banajiho o pozdně antickém hospodářství v Egyptě (zejm. *Banaji 2007*). Pozornost je dále krátce věnována expanzím Avarů a Slovanů a vzestupu islámu, přičemž všechny tyto výboje autor opět promyšlí v kontextu Justinianánského moru a malé doby ledové. Západní Evropě věnuje Preiser-Kapeller v první kapitole záměrně pouze minimální prostor (výjimkou je např. pasáž, která se zabývá možnostmi interpretace kosterních nálezů obsahujících stopy moru z Bavorska). V autorově podání výkladu dějin pozdní antiky lze souhlasit především s konstatováním, že je stále obtížnější porozumět a popsat transformaci středomořského prostoru bez studia klimatických a epidemiologických faktorů.

¹ Základní přehledovou učebnicí environmentálních dějin evropského středověku zůstává např. *Hoffmann 2014*, kterou ostatně i Preiser-Kapeller napříč knihou často cituje; pro obecné uvedení do studia dějin evropského klimatu viz např. *Glaser 2008*.

² Pro aktuální úvod do problematiky nejnověji viz *Heng 2021* či více obecně *Kunze 2017*. V české medievistice tento směr reprezentuje především publikace *Beránek – Cermanová – Hrubý eds. 2017*.

³ Preiser-Kapeller se např. (na více místech) vymezuje vůči termínům „Mittelalterliche Warmzeit“ či „Mittelalterliche Optimum“ a drží se dnes běžnějšího označení „Mittelalterliche Klima-Anomalie“, které více respektuje globální charakter tohoto klimatického specifika.

⁴ Jednalo se o výsledek výzkumu vědeckého týmu pod vedením M. McCormicka.

Druhou kapitolu, věnovanou západní a severní Evropě, otevírá formou exkurzu další často skloňované téma, a to klimatické a ekologické aspekty středověkého osídlení Grónska. Zde Preiser-Kapeller nepřichází s novými poznatky, ale spíše ilustruje důležitost klimatických změn i pro západoevropský středověk. Na exkurz již navazuje chronologicky vedený výklad jistých epizod z dějin západní Evropy od doby stěhování národů zhruba do roku 1300, a to v kontextu klimatického vývoje – tedy z hlediska vlivu klimatu na dobu přechodu od pozdně antické malé doby ledové ke středověkému „dlouhému létu“. Pozornost je tak věnována vzestupu Franské říše za Karlovců, vikinským expanzím (jejichž souvislost s klimatickými změnami autor odmítá), proměnám západní Evropy v 10. století, kdy se začala projevovat evropská klimatická anomálie, a následně především otonským, sálským a štaufským reáliím. České země jsou zmíněny pouze okrajově. Strukturálnímu zhodnocení celé epochy se pak Preiser-Kapeller věnuje v závěru kapitoly. Středověká klimatická anomálie (se svým vrcholem mezi lety 1150–1260) měla podle autora působit coby jakási šťastná náhoda, která umožnila v Evropě institucionální, hospodářský a technologický rozvoj, a stála tedy v pozadí evropské středověké „proměny“. Zde je třeba podotknout, že obecný politický přehled (ač je popsán v souladu se současným stavem bádání) je poněkud naddimenzovaný, a tak autorovy vlastní podněty zůstávají spíše upozaděny.

Třetí kapitola se opět věnuje Byzantské říši a jejím západním a východním sousedům – tentokrát v období středověké klimatické anomálie. V hodnocení hospodářské situace a obecných strukturálních otázek zde Preiser-Kapeller vychází např. z tezí M. McCormicka a Ch. Wickhama. Na rozdíl od druhé kapitoly, v níž se autor držel v jistém vleku odborné literatury a její narativ byl více politicko-přehledový, podal autor ve třetí kapitole inovativní výklad úpadku Byzantské říše (např. při hledání souvislostí mezi poklesem sluneční aktivity během tzv. Oortova minima a událostmi, které v 11. století vedly k oslabení říše). Další oblastí, kterou Preiser-Kapeller pochopitelně nemohl opominout, je šíření nemocí – jednalo se podle něj o nedílný vedlejší produkt územních expanzí a hospodářského růstu. Právě přenosu chorob si autor všímá v souvislosti s křížovými výpravami – důsledky čtvrté křížové výpravy pak autor provokativně hodnotí jako vznik „prvních koloniálních říší v zámoří“ (ačkoliv není pochopitelně první, kdo s takovým konstatováním přišel). Toto hodnocení vychází z určitých analogií při srovnání praktik italských městských států a raně novověkých koloniálních říší. Napříč knihou autor sugestivně poukazuje, že klimatické změny a extrémní události měly vždy své vítěze a své poražené – a v případě středověké klimatické anomálie mezi vítěze řadí např. právě italské městské státy a jejich elity, zatímco na stranu poražených řadí ty, kteří se stali jejich obětmi (jako Byzantská říše).

V následující kapitole se pozornost přesouvá z evropského prostoru do Číny 3.–13. století. V daném období čínských dějin se autor soustředí zejména na analýzu předpokladů (např. nárůst obyvatelstva) pro dynamický vývoj říše ve 13. století, který byl do značné míry formován mongolskými výpravami. Klima a epidemie samozřejmě mají pro hodnocení *Pax Mongolica* zásadní význam, ať již z hlediska možných klimatických předpokladů pro mongolskou expanzi, nebo z hlediska vlivu velké mobility obyvatelstva na šíření nemocí. Autorův neeuropocentrický pohled je v tomto ohledu jednoznačně podnětný. Je tedy politováníhodné, že tento přístup v knize nakonec reprezentují pouze mongolsko-čínské reálie. Preiser-Kapeller totiž v úvodu poznamenal (s. 8), že původně měly být součástí publikace též kapitoly věnující se Indii a Japonsku. Ty však byly vypuštěny z důvodu již tak velkého rozsahu svazku. Vynechání těchto kapitol ale nebylo šťastné. Právě globální kontext je to, čím se kniha odlišuje od jiných publikací o dějinách evropského (středověkého) klimatu. K tomu se váže i druhý nedostatek této publikace, a to naddimenzovanost obecně popisných částí. Zkrácení těchto pasáží ve prospěch většího důrazu na vlastní myšlenky (které rozhodně stojí za vyzvednutí) a přidání zamýšlených kapitol o Indii a Japonsku by knize rozhodně prospěly (pasáž o Číně by pak nepůsobila jako pouhý exkurz, který osvětluje provázání Evropy se světem).

V páté kapitole se pak Preiser-Kapellerův výklad přesouvá zpátky do Evropy, a to do doby počínající malé doby ledové. Pro uvedení do problematiky, která je do značné míry spojená s morovou epidemií a hojně debatovaným pojmem krize 14. století, si vídeňský autor vybral pohled z perspektivy pozdně středověkého Rakouska. Toto zúžení perspektivy na rakouské reálie je poměrně příhodné, a to především s ohledem na časovou souslednost mezi počínající malou dobou ledovou a vzestupem

Habsburků. Tato kapitola se z celé knihy nejvíce věnuje také českému prostředí (z českých autorů Preiser-Kapeller cituje pouze F. Grause). Po obecně popisné části, kde se pochopitelně detailně věnuje i šíření moru a jeho dopadům (jak epidemiologickým, tak společenským), se autor vyjádřil k možnostem, jak nazírat na koncept krize 14. století, či k proměně středověké mentality a středověkého přístupu k přírodě.

V závěru knihy pak autor ukazuje na význam procesů započatých v pozdním středověku jak pro utváření novověkého světa, tak pro dnešek. Preiser-Kapeller důkladně zpracoval téma, které je vskutku aktuální. Na autorově přístupu je třeba na prvním místě vyzdvihnout preciznost při interpretaci jednotlivých konotací mezi klimatickými vlivy a politickými událostmi. Jeho snaha vyhýbat se zjednodušeným monokauzálním vysvětlením, které lze pozorovat u mnohých autorů – např. v nedávno do češtiny přeložené monografii o pádu Říma (*Harper 2021*) – je silnou stránkou publikace. Při postulování dílčích závěrů autor vyváženě pracuje s prameny a s recentní odbornou literaturou. V tomto kontextu vhodně přebírá údaje z proxy dat, pylových analýz, kosterních analýz a dalších dílčích závěrů archeologů i přírodovědců. Nicméně u přejímaných studií by bylo prospěšné uvádět kromě citace z textů a proxy dat také graficky zpracované výstupy.

Podnětné jsou autorovy závěry ukazující na zásadní vliv klimatických anomálií a extrémních událostí na vývoj (nejen) evropského středověku. A z druhé strany je pregnantně v práci ukázáno, jaký vliv měly například centralizační tendence či růst obchodu na možnosti šíření nemocí. Autor pochopitelně není odborník na všechny aspekty středověkých dějin, a tudíž se ve značné míře opírá o závěry recentní odborné literatury. Z hlediska volby citované literatury je třeba uznat, že si autor texty nevybíral nikterak nahodile či účelově a dokázal vždy navázat na aktuálně vedený diskurz. Důležité je však poznamenat, že autorovou hlavní specializací jsou byzantské dějiny, a ty se proto táhnou celou knihou jako pomyslná červená nit. Právě části věnované Byzantské říši a přílehlým oblastem lze hodnotit jako nejzdařilejší, neboť se zde autorovi nejlépe dařilo přicházet s vlastními inovativními interpretacemi. Kniha má čtivý narativní rámec a nelze rozhodně hovořit o suchém výčtu informací o klimatickém vývoji. Z obsahového hlediska je však třeba vytknout, že kniha postrádá jakékoliv rejstříky, které by usnadňovaly práci s takto rozsáhlou publikací, a počet doprovodných grafů a tabulek nelze považovat za dostatečný.

Celkově je třeba monografii *Der Lange Sommer und die Kleine Eiszeit* hodnotit pro odborné publikum z řad historiků i archeologů jako velmi inspirativní a podnětnou. Jde však spíše o obecně přehledovou práci, jejímž hlavním cílem je ukázat na danou problematiku v co nejširším kontextu a pokusit se o neeurpocentrické hodnocení vlivu klimatu a pandemii na měnící se Starý svět. Zcela zásadní předností publikace je především autorova zdárná snaha dokázat, že nelze spoléhat na monokauzální vysvětlení jednotlivých historických událostí.

Martin Šenk

Literatura

- Banaji, J. 2007: *Agrarian Change in the Late Antiquity: Gold, Labour and Aristocratic Dominance*. Oxford.
- Beránek, O. – Cermanová, P. – Hrubý, J. eds. 2017: *Jedno slunce na nebi, jeden vládce na zemi: Legitimita moci ve světě 14. století*. Praha.
- Gibbons, A. 2018: Why was 536 the „worst year to be alive“. In: *Science Magazine*. Online: <https://www.science.org/content/article/why-536-was-worst-year-be-alive> [2.1.2022].
- Glaser, R. 2008: *Klimageschichte Mitteleuropas: 1200 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen*. Darmstadt.
- Harper, K. 2021: *Pád Říma: Podíl klimatických změn a epidemií na zániku římské říše*. Praha.
- Heng, G. 2021: *The Global Middle Ages: An Introduction*. Cambridge.
- Hoffmann, R. 2014: *An Environmental History of Medieval Europe*. Cambridge.
- Kunze, R.-U. 2017: *Global history und Weltgeschichte: Quellen, Zusammenhänge, Perspektiven*. Stuttgart.
- Meier, M. 2019: *Geschichte der Völkerwanderung. Europa, Asien und Afrika vom 3. bis zum 8. Jahrhundert n. Chr.* München.
- Preiser-Kapeller, J. 2018: *Jenseits von Rom und Karl dem Großen*. Wien.
- Preiser-Kapeller, J. 2021: *Die erste Ernte und der große Hunger*. Wien.